

Болести византијских царева

Милутин Пантић

Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет

panticmilutin1991@hotmail.com

Сажетак: *Циљ рада јесте истраживање одређених поглавља која говоре о болестима византијских царева. Истраживачки поступак усмјерен је на тумачење Хронографије и Алексијаде и подразумева интердисциплинарну анализу, односно историјски, филозофски и медицински приступ.*

Пселово врхунско образовање послужило му је за литерарно игравање у Хронографији, гдје доминирају критика и иронија. У наративу Михаила Псела термин болести има најмање три значења. Прво се односи на физичка обољења, костобољу, гихт и епилепсију, гдје аутор указује на своје врхунско познавање византијске медицине. Друго значење је карактеризација личности. Псел кроз детаљан опис болести дисквалификује владара, јер га сматра недостојним царског звања. Последње се односи на болест Царства која је проузрокована лошом владавином свих царева након Василија II (976–1025).

Ана Комнин у Алексијади даје композицијски ток болести цара Алексија I (1081–1118), кога је задесио тежи облик костобоље. Ана је наратив о болести употријебила у два аспекта. Први је детаљан и реалан опис очеве болести, који је проткан тугом и истинском бригом, док је други жал за сопственом судбином и недобијеним престолом.

Кључне ријечи: *болест, цареви, Византија, карактеризација личности, Хронографија, Михаило Псел, Алексијада, Ана Комнин*

Рад је настао у оквиру мастер истраживачког рада под називом „Болести византијских царева у *Хронографији* Михаила Псела и *Алексијади* Ане Комнин“. У раду се говори о болестима византијских царева из XI и XII вијека. Средњовјековни историчари Михаило Псел и Ана Комнин у својим историјским дјелима су оставили детаљан опис различитих болести. На основу Пселове *Хронографије* и Анине *Алексијаде* реконструисао сам поједине болести које су у већој или мањој мјери утицале на психофизичко стање владара и политику Царства.

Роман III Аргир (1028–1034) у византлогији је окарактерисан као веома лош владар и недосједан носилац круне Константина Великог.

Све што је Романа красило и одликовало на почетку владавине временом је постало заборав и контраст његових префињених манира. Прво детаљно излагање Романовог карактера и изгледа у вези је са болешћу и та два описа су повезани. *Тешка и необична болест задеси цара, цело његово тело поче да трули и да се квари изнутра.*¹ Један од најзначајних термина у карактеризацији Пселових јунака јесте појам *ἥθος*, који означава карактер личности.² Само у овој речници аутор је два пута употребио тај термин. *Καταλαμβάνει καὶ τὸν αὐτοκράτορα νόσημα τῶν ἀήθων καὶ χαλεπῶν.* Овом сложеницом Псел означава необичност Романове болести, док за пропадање царевог тијела користи израз *κακότηες αὐτῷ ἐγεύονεи καὶ ὑποῦλον*. Термин *κακότηες* јесте појам који се користи у медицини и у описивању болести, али његово суштинско значење је лош, покварен карактер.³ Коришћењем придјева изведених од именице *ἥθος* аутор наговјештава на који начин треба гледати цареву болест. Свакако да је овдје ријеч о Пселовој иронији и двојаком значењу ових термина.

¹ *Cronografia* I, 106; Уп. *Хронографија*, 104.

² Cf. Kaldellis, *The Argument*, 23–28; Уп. Репајић, *Болести царева*, 340.

³ Уп. Репајић, *Болести царева*, 341.

Роман III Аргир, за разлику од свог претходника, отишао је корак даље и његова шестогодишња владавина је још више продубила агонију Царства коју Псел прати још од смрти Василија II. Аутор *Хронографије* сматра да је држава због лоше владавине, расипања новца, запостављања војске и наглог успона аристократских породица почела да се квари изнутра, што је главни узрок њеног пропадања.⁴

Психичко и физичко стање василевса најбољи је показатељ наглог и изненадног обољења. *Његово лице је било подбуло, као код мртваца, дисаше убрзано, и коса му беше проређена као код леша.*⁵ Скилица без било какве дилеме истиче да је цар отрован.⁶ За медицину је много важнији Пселов опис. Филозоф није истакао прави узрок василевсове болести, али на основу експлицитног излагања установљено је да је Роман III отрован арсеником.⁷ Такође, Псел није желио ни да именује царевице убице, али је лако закључити о коме је ријеч. Царица Зоја и њен нови љубавник Михаило, потпомагани евнухом Јованом Орфанотрофом, главни су актери ове приче, јер су све троје имали различите планове али истог непријатеља, Романа III Аргира.⁸

⁴ Највећа грешка коју је Роман направио јесте опозив алиленгиона, порески додаток за напуштене сељачке земље, које је Василије II био наметнуо великопосједницима. Пошто је и сам Роман Аргир припадао аристократама, он није ни смио, ни хтио, да умањи њихову моћ. Уп. Острогорски, *Историја*, 307; По узору на велике градитеље Соломона и Јустинијана I, и он је хтио да сагради велелепну грађевину. Отпочео је са изградњом храма Богородици Мајки, што је захтијевало огромне новчане издатке, а прихода је било све мање. Уп. *Хронографија*, 99.

⁵ *Cronografia* I, 108; Уп. *Хронографија*, 104.

⁶ *Scylitzae*, 390.

⁷ Cf. Lascaratos, *The Poisoning*, 6; Arseni trioksidum је бијели прашак, без мириса, слатког укуса, нетопљив у води. Ако доспије у организам долази до ширења по цијелом тијелу, највише се скупља у бубрезима, слезени, плућима, јетри, а последице дужег узимања нарочито у кожи, коси и костима. Хронично тровање арсеником настаје узимањем малих доза у дужем временском периоду. Први симптоми су слабљење зглобова, атрофирање мишића. Уп. *Medicinska enciklopedija* I, 318–320.

⁸ Царици је требао муж, неко ко ће је вољети и цијенити. Михаило Пафлагонац у Зоји је једино видио жену преко које може да сједне на цариградски трон, док је из сјене моћни Јован Орфанотроф, у суштини, био и главни актер свега овога, јер доласком његовог брата Михаила на власт

Занимљиво је поређење које прави Псел између живог и мртвог василевса, и разлика готово да нема. Аутор наглашава да је цар више личио на леша који хода.⁹ Његово тијело је отекло (έζωδικός), коса му је била проријеђена (ψιλός) као код леша, боја му је била мртвачка.¹⁰

Царске процесије или церемоније биле су саставни дио живота у Византији. Оне су приказивале дворску хијерархију и однос сваког појединца с владаром који је увијек био у центру.¹¹ Псел наглашава да је обољелог василевса први пут и видио током царске процесије (ταίς πομπαίς).¹² Неколико поглавља касније, дворски филозоф говори о Романовој сахрани, такође, једној врсти церемоније, на шта нас јасно упућује и термин τὴν ἐξόδιον ταυτὴν **πομπήν**.¹³ Поред силних мука и проблема који су били изазвани царевом болешћу, похвално истиче Псел, Роман је на тренутак успио да надвлада себе и да се часно појави пред народом. *Није занемарио царске процесије, одеваше се у златом опишивену одору, китећи се и другим украсима, као да је стављао терет на немоћно тело, а у дворац се враћао с муком и осећао се још горе.*¹⁴ Упечатљива је немоћ Романовог тијела, јер је сав тај процес, по Пселу, радио да би сачувао углед и достојанство. *Ни по боји, нити по изгледу,* Роман не би био препознатљив, *да инсигније нису показале да је мртавац цар.*¹⁵ Његов карактер могао је да издржи само царске инсигније и разноврзне свечаности, јер је у њима једино и уживао, док је све друге државне обавезе, које су биле директно везане за скиптар и круну, занемарио. И заиста, ако се у потпуности сагледа шестогодишња владавина Аргира, може се закључити да он није повукао ниједан исправан потез. Зато га је Псел, током

сва моћ била би концентрисана у евнухове руке. Да су њих троје били корифеји и организатори Романовог убиства потврђује Скилица. *Scylitzae*, 389.

⁹ *Cronografia* I, 108; Уп. *Хронографија*, 104.

¹⁰ *Cronografia* I, 108; 118; Уп. *Хронографија*, 104; 108.

¹¹ Детаљније в. Шене, Флизен, *Византија*, 236–241.

¹² *Cronografia* I, 108; Уп. *Хронографија*, 104.

¹³ *Cronografia* I, 118; Уп. Репајић, *Псел и јунаци*, 163.

¹⁴ *Cronografia* I, 108; Уп. *Хронографија*, 104.

¹⁵ *Cronografia* I, 118; Уп. *Хронографија*, 108.

сахране, ставио у исту раван са обичним човјеком, јер без инсигнија он ништа друго и није.

Михаило IV Пафлагонац (1034–1041) има епитет доброг владара, његови политички потези били су добро усклађени. Међутим, један од главних проблема била је болест која није дозволила цару да константно и чврсто управља државом.

Псел наглашава да је василевс још од дјетињства -ἀφ' ἡβης- патио од неке болести.¹⁶ *Понекад, његов мозак би се растројио, колутао је очима, падао на земљу, лупао главом и трзао се у грчевима.*¹⁷ Историчари медицине су на основу детаљних описа које даје филозоф установили да је Михаило Пафлагонац боловао од епилепсије.¹⁸ Чак је и Роман III био упознат са његовом болешћу, и наводно због тога василевс није ни страховао од Михаилове узурпације.¹⁹ Појединци су, за разлику од Аргира, Михаилову болест тумачили као знак цареве посебности, јер се у Византији вјеровало да је епилепсија света болест, зато је Псел и назива *νόσημα γάρ τι δεινόν*.

Афера око Романовог тровања знатно је пољуљала Михаилов ум, због чега је он временом све више падао у депресију а његови епилептички напади постојали све интензивнији и јачи. У томе злочину он је видио божију казну за своја недјела, зато је утјеху и спас тражио у молитви. *Самодржац учини све како би заслужио божији опроштај. Окрену се богоугодним дјелима и затражи подршку светих душа.*²⁰ На основу тога можемо закључити да је Михаило био морална личност и да није олако прешао преко убиства. Проблеми са којима се носио утицали су на његово психофизичко стање. Осим епилепсије, василевс је боловао и од хидропсије - *καὶ ὑδερῶν* -.²¹

¹⁶ Cf. Lascaratos, *The Epilepsy*, 915.

¹⁷ *Cronografia* I, 104; Уп. *Хронографија*, 103.

¹⁸ Cf. Lascaratos, *The Epilepsy*, 913–917.

¹⁹ *Cronografia* I, 104; Уп. *Хронографија*, 103.

²⁰ *Cronografia* I, 158; Уп. *Хронографија*, 120; Михаило Пафлагонац је подигао и обновио велики број манастира, цркви и уточишта за монахе и монахиње.

²¹ *Cronografia* I, 152; Уп. *Хронографија*, 119; Хидропсија или водена болест настаје као резултат престанка размјене између ткива и крви, због чега

У поглављима гдје нема описа болести влада панегирички дух. Василевс је својом политиком обезбиједио сигурност својим поданицима и спријечио упаде околних народа.²² Међутим, та добра дјела одвијала су се у интервалима, односно у прекидима, између епилептичких напада. Овдје Псел указује на то да је болест главни кривац немогућности константног политичког дјеловања василевса, јер је само у тим кратким интервалима могао успјешно владати. У супротном, током наступања болести, он није био способан да влада ни сопственим тијелом. *Зато га је увијек пратила стража, ако би отпочео напад, ти би га људи окружили и пружили му помоћ.*²³ С једном дозом сажаљења Псел је забиљежио: *цар неочекивано паде с коња и свима на очи простре се на земљу, нико му не поможе, већ су га само гледали и жалили.*²⁴ Кроз опис изнемоглости и немоћи, Михаило IV стављен је у исту раван с Константином VIII (1025–1028) који није могао да хода и Романом III Аргиром који је изгледао као леш. Међутим, за разлику од ове двојице, василевс Михаило IV је ипак имао дара за државне, али и за војне послове.

Побједа над Бугарима била је од велике важности, јер је тиме учврстио границе Царства. У Цариграду је дочекан свечано, али царев изглед није одавао такав утисак. *Тресао се на коњу попут покојника на погребним колима, прсти му беше као у дива, а лице за непрепознати.*²⁵ Аутор је кроз свечану поворку нагласио цареву смрт. Упркос свим напорима и жељама, Михаило IV није успио до краја да савлада природу нити да се одупре болести.²⁶ Умро је као монах у цркви Св. Козме и Дамјана, коју је лично изградио.²⁷

се водена течност скупља у организму. Симптоми су мучнина, надутост, отежано дисање, отицање лица, руку и ногу, болови у трбуху.

²² *Cronografia I*, 136–138; Уп. *Хронографија*, 114;

²³ *Cronografia I*, 136; Уп. *Хронографија*, 113.

²⁴ *Cronografia I*, 136; Уп. *Хронографија*, 113–114.

²⁵ *Cronografia I*, 174–176; Уп. *Хронографија*, 126.

²⁶ *Cronografia I*, 176; Уп. *Хронографија*, 127.

²⁷ Михаило IV Пафлагонац умро је 10. децембра 1041. године и сахрањен је у истоименој цркви. Уп. *Хронографија*, 128, н. 45 (В. Никчевић).

Константин IX Мономах (1042–1045) је имао смисла за архитектуру, науку и филозофију, али је у политичком и војном погледу био права незналица.

С једном врстом дивљења Псел детаљно пише о физичкој љепоти василевса. *Његово тело је потпуно симетрично и сразмерно, имаше у изобиљу снаге. Био је изузетно спретан, одличан јахач и лако покретан. Леп беше не мање од Ахила и Нереја.*²⁸ На основу овога записа, Константин Мономах је више личио на атлету, јер је био изузетно снажан и агилан. Просто је немогуће а не запазити да Псел пореди василевса са древним античким јунацима и боговима, који су исто тако били изузетно лијепи, с једне стране, али и врхунски ратници с друге стране, што није способност коју је Мономах посједовао. Поред физичке љепоте, цара је красила и његова elokвентност и ученост.

Сва та царева љепота била је замрачена болешћу која је избила на површину прије него што је прошла прва година његове владавине. Мономах се није могао самостално кретати, док се у седлу осјећао сигурно и поносито.²⁹ Доминантна је карактеристика о несхватању природе царске власти, што аутор веома често изражава кроз алегорију о царевом погледу на улазак у палату као на усидрење у луку и спас од невоља и немира.³⁰ Коришћењем метафоре *немирно море* за власт, Псел је дао јасну поруку између онога што царевање јесте и онога што је Мономах мислио да оно јесте.

Наратив о болести смјештен је између Торникијевог³¹ устанка и дворске завјере против цара. Сматрамо да Псел није случајно смјестио цареву болест унутар те двије епизоде. Свака узурпација је тежња за некаквим промјенама, политичким, социјалним, вјерским или било којим другим, и баш зато аутор и жели да нагласи покушај рушења царевог режима, фиксирајући цареву болест у центар тих збивања,

²⁸ *Cronografia* II, 66–70; Уп. *Хронографија*, 193.

²⁹ *Cronografia* II, 70; Уп. *Хронографија*, 193.

³⁰ *Cronografia* I, 316–318; Уп. *Хронографија*, 172.

³¹ О устанку Лава Торника опширније в. Острогорски, *Историја*, 316; *Хронографија*, 179–192;

јер је његова болест, боље речено неспособност, довела до пораста незадовољства. Царству је средином XI вијека очито била потребна промјена. Највећи проблем са царевима из прве половине XI вијека, изузев Македонске браће, јесте њихова тежња да осигурају своју власт у Цариграду. *Цариградскоцентричност*³² која се приписује углавном ученим људима, могла би се примијенити и на василевсе. Њихов видеокруг је углавном био базиран на престоницу, док су остале провинције у већој или мањој мјери биле запостављене. И то је један од разлога због чега су провинцијске аристократе, које су, углавном, биле војсковође, одлучиле да поведу борбу против централне власти и сруше трули режим. Војска је привремену побједу извојевала једну деценију касније, када је за цара постављен војсковођа са источног фронта, Исак I Комнин.

У тренутку када су побуњеници опседали Цариград, василевсово здравље се изненада погоршало, *није могао да хода нити да се обрати народу. Али се због опасности ипак појавио пред масама, и то против своје природе.*³³ Писац, какав је био Псел, проницљив, двосмислен и ироничан³⁴, јасно имплицира да се здравље није случајно погоршало. Његов физички и ментални склоп нису били усклађени и довољно јаки да се супроставе проблему као што је узурпација Лава Торникија. Вратимо се само неколико деценија уназад и подсјетимо се како се свирепо, одлучно и вјешто обрачунавао Василије II са узурпаторима. Међутим, та одлучност, одговорност и снага је недостајала Мономаху, јер просто он то није ни имао у својој природи (*ἦθος*). У складу са хришћанским вјеровањима, болест је могла бити превазиђена јачином духа (*ζῆλος*).³⁵ Његов претходник, Михаило IV Пафлагонац, упркос тешкој болести, ипак се супроставио природи и на тренутак је савладао, све то зарад добробити

³² Уп. Станковић, *Цариградски патријарси*, 146.

³³ *Сторографија* II, 44–46; Уп. *Хронографија*, 186.

³⁴ Детаљније в. Милена Репацић, *Жанр у функцији ироније: Литерарна освета Михаила Псела*, ЗРВИ 52, 2015, 57–87.

³⁵ Уп. Мешановић, *Говор тела*, 303.

државе, док Константин Мономах то није могао.³⁶

Псел владавину описује као *немирно море*, а упознали смо се и са његовом иронијом. Мишљења смо да се процес разлагања односи на децентрализацију и јачање аристократских породица, што је довело до стварања породичних кланова и унутарродовских борби. Такво стање довело је до запуштања границе и војске. Све је то омогућило непријатељима да се добро организују и припреме за напад на Византију. У међувремену су се *сједињавали и скупљали*, а затим су се они³⁷ обрушили на границе и попут *таласа залили жиле и кичмени појас*. Овдје је ријеч о најзначајним областима по Царство, то је простор Балкана (жиле) и Мале Азије (кичменог појаса). Други појам има много већу тежину, јер је Мала Азија била језгро Византијског царства. Ти напади постају све учесталији и јачи баш у периоду владавине Константина IX Мономаха. И зато се Псел није устручавао да каже да је *некада моћни брод -Византија-* био пољуљан.

У почетку, болови су долазили у интервалима, непокретност је трајала неколико дана, а мирни периоди су бивали све краћи. Тјелесна течност се проширила унутар цијелог организма, због чега су цареви мишићи почели да одумиру и попримали су накарадан облик. Пошто је Псел заузимао високу функцију *шефа филозофа*, за вријеме Мономахове владавине, био је у сталном додиру са царем, зато му није био проблем да све то види а потом и забиљежи. *Његови, некада фини, прсти изгубише пређашњи облик и постадоше брежуљци и јаме. Ноге му се искривише, због чега његов ход изгуби чврстину.*³⁸ Зато је василевс све више времена проводио у постељи, а када би требало приредити свечане пријеме, поданици су га посебно припремали за такве прилике. Костобоља, с медицинске тачке гледишта, није болест

³⁶ Негативну слику о василевсу Константину IX Мономаху дају и други извори XI вијека. *Attaliote*, 15–38; *Scylitzae*, 422–478.

³⁷ Овдје се мисли на највеће непријатеље по Царство, Узи, Кумани, Печенеги, Турци Селџуци и Нормани.

³⁸ *Cronografia* II, 70–72; Уп. *Хронографија*, 194.

која доводи до смрти, али јесте болест с којом се умире.³⁹

Царски положај је захтијевао да се с времена на вријеме покаже пред народом, нарочито приликом неких свечаних тренутака, попут вјерских празника или тријумфа. Зато је свака процесија представљала право мучење за цареву тијело. Током јахања имао је достојанствен изглед, али му је дисање било убрзано и тешко. Поред њега су увијек ишла два снажна коњовоца, јер цар није могао да држи узда, они су придржавали Константина Мономаха да којим случајем не би пао. Да би убиједио посматраче да је још увијек виталан и способан, понекад је захтијевао да иде на коњу сам без ичије помоћи. Поданици су из предострожности у таквим случајевима прекривали камене мостове ћилимима да се којим случајем царев коњ не би оклизнуо. У пространом двору цара су преносили гдје год је било потребно.⁴⁰ Иначе је познато да је обољелим од костобоље потребна помоћ приликом кретања, јер временом могу постати потпуно беспомоћни.⁴¹

С једном дозом дивљења и поштовања, писац *Хронографије* одаје почаст василевсу за све патње и болове које је подносио. Напади су постајали све јачи. Цар није могао више ни да лежи, јер је сваки покрет изазивао још већи бол, зато су његове слуге покушавале да нађу одговарајући положај како би му било бар мало лакше. Међутим, течност се проширила и у главу, па је Мономаха почео бољети и језик приликом причања, чак и покрет очију је доводио до ужасавајућег бола. Губио је способност да се покреће и сагиње.⁴²

Упркос великим патњама и мукама, цар није дозвољавао богохулне ријечи. Несреће које су га снашле сматрао је казном и називао их је уздама за своју природу. *Он се бојао својих порива и говорио је „Страсти се не потчињавају разуму, већ уступају пред телесним недаћама. Моје тело пати, али су нечасне жеље мог срца обуздане.“*⁴³ Полихистор

³⁹ Cf. Caughey, *Constantine IX*, 78–80; Радић, *Друго лице*, 89.

⁴⁰ *Cronografia II*, 72–74; Уп. *Хронографија*, 194;

⁴¹ Уп. Радић, *Костобоља у исторјским делима*, 145.

⁴² *Cronografia II*, 74; Уп. *Хронографија*, 195;

⁴³ *Cronografia II*, 74–76; Уп. *Хронографија*, 195;

је његов став према болести окарактерисао као филозофски. Посматрајући само ту страну, он би се заиста могао назвати божанским човјеком, закључио је Михаило Псел.⁴⁴

Опет је доминантна Пселова иронија. Он царево држање повија у похвалу, али не да би њега оправдао, већ, напротив, да би га оцрнио. Према аутору, наратив болести јесте казна, али не због грешности, као што сматра цар, већ због неозбиљности положаја који је заузимао. Упадљива је ријеч природа, која се налази готово у сваком поглављу о Константиновој болести. У суштини, то је карактерна природа и урођена је. Мономахова природа, по Пселу, није могла испунити услове доброг владара. Василевс се препуштао уживањима, понајвише сексуалним, расипао је државни новац, дијелио високе титуле, и, што је најгоре, занемарио је државне послове. Посљедица таквог лагодног живота нарушила је царево здравље. Оболио је од тешког облика костобоље.⁴⁵ Таква политика довела је и Царство у болесно стање, што Псел једним дијелом и манифестује кроз Мономахову болест.⁴⁶

Василевс се једном приликом купао у топлом базену, час је ронио, час израњао, а затим се изненада у његов бок забодје стријела из ваздуха.⁴⁷ Заиста је тешко одгонетнути шта Псел подразумева под термином стријела. Да је којим случајем цар рањен луком и стријелом, о томе би писали и други извори. Прије да аутор мисли на прехладу, јер се василевс купао на прелазу из јесени у зиму, и то под ведрим небом у вјештачком базену. *Удари га она слабо, али изли отров у његову утробу и уништи му плућну марамицу.*⁴⁸ Сматрамо

⁴⁴ *Cronografia* II, 74–76; Уп. *Хронографија*, 195.

⁴⁵ *Attaliothe*, 35; *Glycas*, 598; *Scylitzae*, 477–478; *Zonaras*, 648–651; Cf. *Lascaratos, Arthritis*, 953–954; Радић, *Друго лице*, 90.

⁴⁶ Репајић, *Болести царева*, 342; *У почетку напад болести, који тек поче да се развија, не промени одмах здравље и снагу организму, и небрига цара тада се и не осети, јер царство још не беше на самрти, беше у њему још дисања и снаге. Временом се болест увелича, а затим се одједном све уруши и изазва пометњу; Cronografia* I, 294; Уп. *Хронографија*, 164–165;

⁴⁷ *Cronografia* II, 150; Уп. *Хронографија*, 219.

⁴⁸ *Cronografia* II, 150; Уп. *Хронографија*, 219.

да је његово увелико ослабљено тијело изгубило имунитет, а потом је прехлада проузроковала највјероватније упалу плућа.⁴⁹ Након тога је убрзо услиједила и смрт.⁵⁰

Исак I Комнин (1057–1058) био је војник по професији, генерал источних легија, након побуне из 1057. године, постао је византијски цар. Његова двогодишња владавина била је веома успјешна у свим погледима, међутим, друштвено-родовске промјене биле су увелико узеле маха, због чега је цар-ратник био приморан да абдицира.

У шестој књизи, у контексту Исака Комнина, Псел даје кратак сажет своје историје. Суштина овог наратива јесте болест Царства коју су проузроковали сви владари након смрти Василија II. Главни узрок обољења јесте гојење поданика које се манифестовало кроз дијељење разноразних почести, титула и новца. Такође, аутор државу представља као некакво митско чудовиште које је имало безброј глава, руку и ногу, са упаљеним и болесним изнутрицама, надувеним и расточеним од погубне немоћи.⁵¹ Све се ово односи на разноразне функционере који су се енормном брзином пењали на византијскох хијерархијској лествици. Учестала промјена царева урушила је поредак који је вијековима био доминантан у Византији, појединци су без икаквих заслуга добијали високе титуле и огромна материјална богатства. Таква политика исцрпила је државу, која је, по Пселу, личила на болесно чудовиште, јер су витални државни органи, економија, војска и администрација, били до те мјере запуштени, односно надувени и обољели, да је Византија била у великој опасности.

У овом наративу истиче се Исакова воља да излијечи државу од тешке болести. *Да је полако и постепено чистио државу од покварености грађанских дела и пресекао разрасло зло, овенчао би се највишим похвалама и не би потресао до темеља тело државе. Цар је хтео да уради све одмах и*

⁴⁹ Уп. *Хронографија*, 219, н 124 (В. Никчевић).

⁵⁰ Константин Мономах је умро 11. јануара 1058. године.

⁵¹ *Cronografia II*, 242–248; Уп. *Хронографија*, 249–251.

да једним ударцем одсече од ромејске државе болесно месо.⁵² Кроз текст се осуђује Исаков поступак, јер да је лијечио државу полако, он би у томе успио. Гдје је то Исак Комнин погријешо?

У спољној политици показао се као врло успјешан, она подсећа на Василијева, јер су обојица изазивала страх код варвара.⁵³ На пољу унутрашње политике, цар Исак I је одмах по доласку укинуо све мјере његових претходника. Прекинуо је с праксом даривања, обрачунао се с монасима, одузео посједе њиховим храмовима, и на тај начин је пунио благајну.⁵⁴ Међутим, Псел критикује василевса да је *промашио тренутак, јер он изазва према себи мржњу народа и већег дела војних лица које лиши имовине.*⁵⁵ Дакле, овдје се не осуђује царев метод лијечења обојеле државе, већ његова хитрост и погрешна процјена времена у одстрањивању обојелог ткива. Готово сви његови поступци су оправдани у *Хронографији*, и учинио је све што је одавно и требало урадити, али највећи проблем је његова неопрезност. Сматрамо да се то односи на један догађај који је остао неразјашњен и двосмислен, ријеч је о смјени патријарха Михаила Керуларија.⁵⁶ Ово је неопростива грешка коју је Исак Комнин направио, јер је тиме изазвао велики револт цариградске светиње и дошао у сукоб с породицом Дука. Лаконски речено, ово је био поче-

⁵² *Cronografia* II, 242–244; Уп. *Хронографија*, 249–250.

⁵³ *Cronografia* II, 240–242; Уп. *Хронографија*, 249; Скиличин настављач такође потврђује енергичност Исака Комнина. *Беше то цар чврсте природе, ватрене нарави, искусан војсковођа и за непријатеље веома опасан.* *Scyl. Cont.*, 110.

⁵⁴ *Cronografia* II, 254; Уп. *Хронографија*, 253.

⁵⁵ *Cronografia* II, 254; Уп. *Хронографија*, 253.

⁵⁶ Михаило Керуларије имао је веома бурну прошлост. Још као младић учествовао је у завјери против Михаила IV Пафлагонца и након тога је више година провео у изгнанству. У међувремену је постао монах, а затим се након свргавања последњег Пафлагонца (1042) вратио у Цариград. Тежио је и даље ка политичкој моћи, међутим, у Византији монаси нису могли ступати на царски трон, преостало му је једино да се бори за патријаршијску столицу, што је и учинио, и на крају и успио 1043. године. Опширније о Михаилу Керуларију в. Станковић, *Цариградски патријарси*, 169–197; Braounou, *Psellos's – Keroularios*, 9 –25;

так Исаковог краја.

*Наслађивао се и једним и другим ловом.*⁵⁷ Иако је лов на животиње углавном представљао један вид рекреације и хобија за цареве, овдје се ради и о обрачуну са Исаковим неистомишљеницима, односно сукобу с аристократама, патријархом и другима. И баш у томе и лежи рјешење цијелог проблема, василевс Исак је постао ловина сопственог лова. *Удари га у бок струја хладног ваздуха, у тренутку када се то догоди цар не осети ударац, али га већ следећег дана обузе јака грозница.*⁵⁸ Неоспоран је податак да је Исаково здравље нарушено због суровог војничког живота, што је посљедица константног логоровања и боравака под ведрим небом, и све је то довело до упале поребрице цара-ратника.⁵⁹ Мишљења смо да је *струја* незадовољна цариградска маса, која је након смрти њиховог духовног поглавара⁶⁰ била негативно настројена према василевсу и самим тим извршен је велики притисак на њега, што писац приказује кроз *ударац у бок*. Исак није одмах увидио грешку коју је направио, јер у *том тренутку цар не осети ударац*. Као што можемо закључити из наведеног, посљедице Керуларијеве смрти по Исака Комнина осјетиле су се касније, након чега је услиједила *болест* и ишчекивање његове абдикације.

У епизоди о болести василевса Псел игра главну улогу, првенствено што је он постао први царев савјетник⁶¹ и понио високу титулу прокуратора.⁶² Псел се хвали својим врхун-

⁵⁷ *Cronografia* II, 272; Уп. *Хронографија*, 259.

⁵⁸ *Cronografia* II, 272; Уп. *Хронографија*, 259.

⁵⁹ Уп. Мешановић, *Говор тела*, 303; Крнета, *Сличности и разлике*, 43; Поребрица је глатка кожа којом је обложена унутрашња страна ребара и оба плућна крила. Упала ове кожне превлаке назива се још и „Pleuritis“. Болест се јавља у два облика, као сува и текућа – влажна упала. Најчешћи узрок је прехлада, али може прећи и са сусједних органа, осрца и плућа. Упалу могу изазвати и разне заразне болести, попут оспица, артритиса, туберкулозе и сл. Знаци ове болести се испољавају кроз осјећај нелагодности и умора, затим се јавља јака дрхтавица у виду грознице. Детаљније о „Pleuris“ v. *Medicinska enciklopedija* V, 280–286.

⁶⁰ Патријарх је умро у јануару 1059. године.

⁶¹ *Attaliote*, 64;

⁶² Прокуратор је био високи званичник у царској администрацији. Он је

ским познавањем медицине, гдје је чак надмашио и самог царског љекара. Безимени љекар је предвидио брз опоравак кроз једнодневну грозницу, док је учени филозоф, на основу пулса⁶³ артерије (ή γάρ τής ἀρτηρίας), сматрао да ће болест потрајати најмање три дана.⁶⁴ Псел се потом иронично нашао, наступи трећи дан, болест се продужи и њено трајање свједочило је о искуству лекара. Али је признао да је и он сам погријешо у прецизности. Међутим, он се правда и сматра да је за то крив искључиво василевс јер се све вријеме врполио и мијењао положај тијела, због чега је тешко дисао.⁶⁵ Поново је дошло до различитих ставова и тумачења царског здравственог стања. Према љекару, Исаков пулс је био испрекидан и неравномјеран, због чега је дошло до пометње на царском двору. На основу Пселовог прегледа пулса, василевсово здравље није било толико критично. Царева свита је повјеровала безименом љекару и зато су се многи од њих преварили, чак су сумњали да ће василевс да преживи.⁶⁶

Видимо да је било питање времена када ће Исак I напустити овоземаљски живот и преселити се у царство небеско. Услиједило је замонашење цара и именовање његовог насљедника. Међутим, оно што је најзанимљивије јесте да Псел ни на једном мјесту не каже да је болест била смртоносна по цара. Може се закључити да је све ово било изрежирано, послужило је као увод и оправдало је долазак на власт Константина X Дуке (1059–1067), јер се зна да је Исак Комнин поживио још једну годину у монаштву.⁶⁷ Видимо

био одговоран за убирање пореза и управу над мањим провинцијама. Уп. *Хронографија*, 255, н. 57 (В. Никчевић).

⁶³ Наизмјенично проширивање и сужавање стијенка артерије које настаје због ширења срца и убацивања крви у аорту за вријеме систоле. Уп. *Медицинска енциклопедија* V, 502.

⁶⁴ *Cronografia* II, 274; Уп. *Хронографија*, 260; Псел је мислио да је рјеч о маларији, јер је по искуству древних античких љекара период од три дана карактеристичан за ту болест. Проблем је био што византијски љекари нису знали како се та болест лијечи, док је неуки љекар сматрао да је у питању обична грозница. Уп. *Исто*, 260, н. 71 (В. Никчевић).

⁶⁵ *Cronografia* II, 274–276; Уп. *Хронографија*, 260.

⁶⁶ *Cronografia* II, 278; Уп. *Хронографија*, 261.

⁶⁷ *Attaliote*, 52; *Scyl. Cont.*, 108; Исак Комнин се замонашио у Студијском

и на основу других извора да је Исак био болестан, али је кључно питање у колико критичном стању? Зато Псел себе и представља, у причи о болести, као љекара, да би могао да прикрије цијелу истину. Болест није била смртоносна, и она није прави разлог Исакове абдикације. Прави разлог царевог повлачења с власти јесте посљедица сукоба с патријархом, након чега је Исак Комнин остао препуштен сам себи. Још током устанка Исак I је имао велику подршку од браће Константина и Јована Дуке и без њихове помоћи он не би успио срушити режим у Цариграду.⁶⁸ Будући цар, Константин Дука, био је ожењен сестричином Михаила Керуларија, Евдокијом Макремволитисом,⁶⁹ па је вјероватно због обрачуна свјетовног и духовног вође Константин напустио Исака. Василевс је убрзо увидио своју грешку и на миран начин предао трон некадашњем савезнику.

Ана Комнин је једина жена у хиљадугодишњој историји Византијског царства која је написала историјско дјело. Она је описала владавину свога оца, Алексија I Комнина (1081–1118), и дјело је названо управо по њему, *Алексијада*. Алексије је био велики државник, политичар и војсковођа. Његова владавина је зауставила даље урушавање Царства, и под династијом Комнина Византија је на тренутак поново повратила своју снагу.

Приликом описа болести, учена принцеза користи израз „болест ногу“ *-νόσητα των ποδων*.⁷⁰ Ово јасно указује да је Алексије I боловао од костобоље⁷¹ и да је због ње трпио дугогодишње и веома тешке болове. Ти болови су узимали све више маха како је цар старио. Посљедња деценије његовог живота углавном је била обиљежена учесталим нападима костобоље. Пошто нико није могао да предвиди када ће болест напасти, јер је долазила у интервалима, веома често

манастиру, гдје је и умро 31. маја 1060. године. Cf. *ODB* III, 1011–1012.

⁶⁸ Уп. Станковић, *Комнини у Цариграду*, 9–11.

⁶⁹ Уп. *Исто*, 9–10.

⁷⁰ *Alexias*, 461. Cf. *Alexiad*, 390.

⁷¹ Cf. *Lascaratos, Abandonment*, 255; Радић, *Костобоља у историјским делима*, 146.

је царица Ирина Дука пратила свога мужа, како у ратним походима тако и у дипломатским мисијама, да би била увијек на располагању обојелом цару. И упркос болести ногу, василевс Алексије није одустајао од својих државних послова.⁷²

Порфирородна Ана истиче да нико од Алексијевих предака није боловао од те болести,⁷³ што јасно алудира да је принцеза знала да костобоља може бити и наследна. За разлику од појединих Пселових јунака који су костобољу углавном стекли лагодним и раскошним животом, Алексијева болест је имала сасвим другачију природу. У потпуности одан државним и војничким пословима, цар Алексије I није боравио на двору, није био прождрљив у храни и пићу, нити је уживао у љубавним играријама попут Константина VIII и Константина IX Мономаха, већ је вријеме проводио под ведрим небом на разним фронтовима заједно са својом војском. Током једне војне експедиције први пут је забиљежен случај цареве болести. У слободно вријеме цар је често волио да се надмеће и да вјежба са својим пријатељем Татикијем, који је једном приликом пао са коња тачно на цареву ногу.⁷⁴ Међутим, пошто је Алексије био изузетно жилав и јак, он није показао знаке слабости већ је војнички поднио бол у чашици на кољену и дуж цијеле ноге. Веома брзо је игнорисао бол и наставио да се такмичи с пријатељем. Ана Комнин сматра да је ово био први узрок очеве болести.⁷⁵ Испоставило се да је временом болест напредовала, јер су болови на озлијеђеним мјестима повукли реуматичне тегобе - τὰ ρεῦματα ἐφεῖλκῶσαντο.⁷⁶

За Ану, други разлог очеве болести се крије у његовим свакодневним државним пословима који су временом узели свој данак. Познато је да су прве двије деценије Алексијевог владавине обиљежене ратовима али и различитим дипломатским мисијама. Царски положај је захтијевао да се испуне

⁷² *Alexias*, 461. Cf. *Alexiad*, 390.

⁷³ *Alexias*, 439. Cf. *Alexiad*, 371.

⁷⁴ *Alexias*, 439. Cf. *Alexiad*, 371.

⁷⁵ *Alexias*, 439. Cf. *Alexiad*, 371.

⁷⁶ *Alexias*, 439. Cf. *Alexiad*, 371.

владарске обавезе, а једна од њих је била и даноноћно преговарање с Латинима.⁷⁷ Ана Комнин каже да их је било попут пијеска у пустињи и звијезда на небу.⁷⁸ Ово се односи на Први крсташки рат⁷⁹ и силну војску која је прошла кроз Цариград 1096–1097. године. Пошто је ова епизода изненадила Алексија Комнина, морао је константно да води разговоре са крсташким племићима и истакнутим војсковођама и да из свега тога извуче најбоље за Византију. Попут воштане фигуре, сатима је стајао и слушао захтјеве и планове западних ритера, због чега су понекад остајали будни до трећих пијетлова – τριτης ἀλεκτοροφωνίας.⁸⁰ У тренуцима када је вријеме обједовања, цар је често био прекидан, одмах би се удаљио од стола с храном и понио би само пар бобица. Василевс је био изложен константном напрезању и тестирању његове психичке, али и физичке снаге, што се у великој мјери одразило на његов реуматизам који је био праћен све јачим и учесталијим болом.

Дакле, на основу *Алексијаде* можемо закључити да је василевс Алексије првенствено због државних послова погоршао своје здравље, јер је у потпуности био заокупљен свим недаћама које су погађале Царство и због тога је веома мало рачуна водио о себи. Свакако да се у ова два разлога, које наводи аутор *Алексијаде*, може наћи медицинско објашњење, док се у трећем засигурно не може.⁸¹

Можда је постојала једна особа која је допринијела овој болести и чак повећала његове (Алексијеве) патње. Он није био само тренутни, већ најјачи узрок. Јер га није напао

⁷⁷ Византинци су становништво западне Европе називали Латинима.

⁷⁸ *Alexias*, 439–440. Cf. *Alexiad*, 372.

⁷⁹ Навешћу најзначајнију литературу која говори о Првом крсташком рату. Cf. Steven Runciman, *A History of the Crusades: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, Cambridge 1987; John France, *Victory in the East: A Military History of the First Crusade*, Cambridge 1997; David Nicolle, *The First Crusade, 1096–99: Conquest of the Holy Land*, Osprey Publishing 2003; Peter Frankopan, *The First Crusade: The Call from the East*, Harvard University Press 2012; Jonathan Harris, *Byzantium and the Crusades*, Bloomsbury 2nd ed. 2014.

⁸⁰ *Alexias*, 440–441. Cf. *Alexiad*, 373.

⁸¹ Уп. Радић, *Костобоља у исторјским делима*, 147–148.

само једном и нестао, већ је био увијек присутан и његов пратилац. Ако се размисли о природи тог човијека, он није био узрок, већ заправо сама болест и њен најгори симптом.

⁸² По Ани, ово је трећи и најјачи разлог због чега је здравствено стање њеног оца било нарушено. Као што видимо, аутор не именује особу, али се лако може закључити да је ријеч о њеном брату Јовану II. Већ са пет година је постао очев савладар, и од тог тренутка Јован је Алексијев пратилац. Изузев Ане Комнин, ниједан други извор не говори о негативном карактеру Мавројована. По њој, он ужива у свим овоземаљским пороцима и запоставља државне послове. Ана као да дословно слиједи свог претходника и великог учењака Михаила Псела, јер је и полихистор често појам болести користио да би у негативном контексту представио владара и његов карактер. Јасан је циљ принцезиних ставова. Она жели брата да прикаже као најгору болест за Царство и василевса Алексија. Тиме је хтјела да оправда своје политичке амбиције, које се, истини за вољу, никада нису оствариле. Такође, аутор у тексту није именовано особу из једног простог разлога. Када је *Алексијада* писана, Јован II и његов син Манојло I Комнин били су у зениту моћи и *култ цара-ратника*⁸³ био је изузетно јак. Засигурно да је била свјесна опасности у случају да је именовала брата као главног кривца за очеву смрт. Такође, лако могуће да би њено дјело било уништено, јер је настало у времену када су Византијом владали цареви које је порфирородна принцеза сматрала недостојним највишег звања.

Наравно да појам болести, у њеном правом значењу, Ана користи само у контексту њеног оца. Алексије је био врхунски дипломата и изузетно начитан, јер је имао велику љубав према књигама. Поред тога, истиче Ана, волио је лов, различите ратничке игре и поло.⁸⁴ Вјероватно се ово односило на ране године и цареву младост када је био здрав, док се

⁸² *Alexias*, 442. Cf. *Alexiad*, 374.

⁸³ Детаљније о цару-ратнику в. Станковић, *Комнини у Цариграду*, 209–218.

⁸⁴ *Alexias*, 453. Cf. *Alexiad*, 383.

та звијер, болест ногу, попут склупчане змије – τὸ θηριον, ἡ τῶν ποδῶν διάθεσις, αὐτῶ ἐπισυνεπλ καθάπερ ὄφις- није окренула против њега.⁸⁵ Када је болест узела маха, љекари, па и сам цар, постали су свјесни опасности коју она са собом носи. Да би донекле разбили и уништили ту звјер, византијски љекари су препоручивали цару свакодневно јахање и разноврзне гимнастичке вјежбе, да би се течност, која је вршила притисак на зглобове, размекшала.⁸⁶ Пошто је по карактеру био војнички дисциплинован, није му било тешко да испоштује захтјеве његових љекара. Терапије које је примјењивао уродиле су плодом, првенствено зато што је болест још увијек била у почетном стадијуму и што је долазила у интервалима. Свакако треба истаћи да су ти први симптоми и терапије настале у вријеме када је цар имао око четрдесет година. Дакле, у животној доби када је тијело још увијек физички јако и када поједине болести могу да се поднесу стоички. Међутим, како је вријеме одмицало, цар је био све старији, а болест је постајала све јача. На крају поглавља, закључила је Ана, све патње и бол које су задесиле мога оца биле су производ његовог жртвовања зарад славе Ромејске државе.⁸⁷

Временом је болест толико узнатрковала да је цар просто био приморан да одгоди и неке важне војне мисије. Ана говори о озбиљности проблема, који је проткан тугом и сажаљењем. Василевс није могао ни да хода, па је данима био везан за своју царску постељу.⁸⁸ Због дугогодишњих маршева и свих потешкоћа које са собом носи војнички живот, царско тијело је почело да слаби и болест је полако улазила у своју завршну фазу. Напад је услиједио у првој половини 1116. године, када је Алексије спремао поход на Турке Селџуке.⁸⁹ Цар је био јако љут, не због боли колико због његове

⁸⁵ *Alexias*, 453. Cf. *Alexiad*, 383.

⁸⁶ *Alexias*, 453–454. Cf. *Alexiad*, 383.

⁸⁷ *Alexias*, 454. Cf. *Alexiad*, 383.

⁸⁸ *Alexias*, 461. Cf. *Alexiad*, 390.

⁸⁹ Уп. Радић, *Костобоља у исторјским делима*, 148.

немоћи да покрене војску на непријатеља.⁹⁰ Ана овдје ставља државне интересе у први план, јер су они из перспективе њеног оца увијек и били примарни. Селџуци су сазнали за одгађање похода па су чак седам пута у ширим размјерама напали земљу хришћана.⁹¹ Ана Комнин истиче да никада раније болест није тако намучила њеног оца као тада. Напади су били учестали и долазили су један за другим у континуитету, за разлику од прије, када се болест појављивала у интервалима и болови су били краткотрајни.⁹² Међутим, оно што је за василевса било горе од саме костобоље јесу његови непријатељи. Турци Селџуци, који су огњем и мачем ширили своју територију, сазнали су за Алексијеву болест. Они су гихт тумачили као василевсову неодлучност и несмјелост да им се супростави. Да ствар буде гора, након војних успјеха, Селџуци су често славили, пили, играли и збијали шале на царев рачун. Комичари су приказивали императора како лежи и беспомоћно запомаже док је све то праћено громогласним смјехом.⁹³ Алексије је преко својих доушника сазнао за неслане шале и због тога је његов гњев превазишао све дотадашње границе. Из пера учене принцезе сазнајемо да се здравствено стање њеног оца изненада поправило и да је без било каквог оклијевања кренуо у поход, који се завршио веома успјешно.⁹⁴ Василевсу, као што видимо, није недостајало снаге и храбрости у борби против Селџука, али се током похода могао осјетити Алексијев страх да га болест ногу поново не савлада, јер би тиме његова војна акција морала бити обустављена.

Током 1117. није забиљежен ниједан озбиљни напад болести. Међутим, почетком наредне године дошло је до наглог погоршања. *Νόστιμα των ποδων* ушла је у завршну фазу и била је удружена са још другим опасним болестима. Царево увелико истрошено и немоћно тијело није могло

⁹⁰ *Alexias*, 461. Cf. *Alexiad*, 390.

⁹¹ *Alexias*, 461. Cf. *Alexiad*, 390.

⁹² *Alexias*, 461. Cf. *Alexiad*, 390.

⁹³ *Alexias*, 461. Cf. *Alexiad*, 390-391.

⁹⁴ Уп. Радић, *Костобоља у исторјским делима*, 149.

да се супростави троструком непријатељу које је за њега имало и смртоносан исход. Ана Комнин у свом историјском спису описала је веома детаљано патње и бол које је доживио Алексије I.

Десило се то за вријеме коњских трка, када се изненада подигао снажан вјетар и реуматизам је тада напустио цареве екстремитете и обрушио се на његово раме. Већина лекара након прегледа сматрала је да василевсово здравствено стање није толико угрожено.⁹⁵ Од свих присутних једино се Никола Каликилис, чувени лекар и пјесник, удостојио и одважио да изнесе другачије мишљење. По њему, реуматизам је могао прећи на други дио тијела и у том случају болесник постаје неизљечив.⁹⁶ Веома позната је чињеница да Византинци нису имали неко високо мишљење о лекарима и често су одбацивали њихове искрене и корисне савјете.⁹⁷ Царева свита и родбина није жељела да повјерује у дијагнозу коју је изнио Никола Каликилис. Убрзо је дошло до неслагања. Појединци су се залагали да је царово тијело пријеко потребно очистити пургативом.⁹⁸ Један од водећих лекара, Михаило Пантекниз, био је апсолутни противник таквог метода. Учени Каликилис је још једном објаснио шта ће се десити ако се не приступи чишћењу. Болест полако прелази на рамена и грло, након тога, ако се не употрејеби пургатив,

⁹⁵ *Alexias*, 494. Cf. *Alexiad*, 419–420.

⁹⁶ *Alexias*, 494. Cf. *Alexiad*, 419–420.

⁹⁷ На примјер, Кекавмен је савјетовао својим људима да не иду лекарима већ да своју болест лијече постом. Византинци су сматрали да лекари избјегавају оне пацијенте који не могу да им плате лијечење. Постоје многобројне шале упућене на рачун лекара. Једна од њих је: Лекар је пристао да лијечи тешко обољелог човијека, али његов болесник је убрзо преминуо. Затим се лекар обратио укућанима. „Мање вина, а више врућих облога, и ваш би пријатељ био жив.“ Потом је на то одговорио домаћин куће. „Лекару, чему такве ријечи, чему такви савјети, па он је већ умро?“ Уп. Радић, *Друго лице*, 76–78.

⁹⁸ *Ricini oleum* је биљка од које се производи такозвано рицинусово уље. У медицини се оно назива ласантно средство или пургатив. Лијек дијелује на принципу риционалне киселине који иритира танко цријево након чега долази до прањњења пробавног тракта.

може напасти виталне органе или само срце.⁹⁹ Ипак је глас већине однио побједу над аргументованим претпоставкама Каликилиса. Изненада и неочекивано, василевсово здравствено стање се поправило. Међутим, битно је напоменути, ток болести се одвијао баш онако како је предвидио љекар Каликилис.

Чак ни шест мјесеци није протекло када је смртоносна болест - *καὶ ὀλέθριον νόσημα*- дошла по њега.¹⁰⁰ Очигледно је да Ана Комнин овдје прави драстичну промјену. Свјесна ситуације и даљег исхода, раније је увијек користила термин „болест ногу“, а овдје, као што видимо, користи израз „смртоносна болест“. Овим чином писац као да нас жели увести у завршну причу о царевању Алексија I Комнина. Василевс се често жалио царици Ирени како не може да дише, и у тренуцима када је дубоко дисао осјећао је јаке срчане болове. Аутор истиче да је цар тај проблем упоређивао са великим каменом који је притискао његово срце, и имао је учестале нападе зијевања.¹⁰¹ Издаана су строга наређења да се широм Царства сазна нешто више о болести и њеним узроцима, сви љекари су били принуђени да трагају за лијеком. Они су свакодневно вршили прегледе и готово сви су установили исто, неправилност царевих крвних судова. Нажалост, знање и присутност љекара у овом случају није имало позитиван исход по Алексија. Читајући последње поглавље *Алексијаде* свака нова реченица носи са собом одређену тежину и напетост, што јасно указује да је из дана у дан болест у потпуности обузимала цара. Алексију је предложено да сједи усправно, како би могао лакше да дише. Ако је којим случајем легао на леђа и покушао да заспи, могло је доћи до моменталног гушења.¹⁰² Као и у свим другим одлучујућим тренуцима, и сада је требало донијети исправну одлуку. Да ствар буде гора, медицинско особље је било подијељено у погледу лијечења василевса. На крају су ипак одлучили да приступе древ-

⁹⁹ *Alexias*, 494. Cf. *Alexiad*, 420.

¹⁰⁰ *Alexias*, 495-496. Cf. *Alexiad*, 420.

¹⁰¹ *Alexias*, 495-496. Cf. *Alexiad*, 420.

¹⁰² *Alexias*, 496. Cf. *Alexiad*, 421.

ном методу флеботомији¹⁰³, пуштањем крви из организма. Направљен је рез на лакту, али ни то није уродило плодом.¹⁰⁴

*Актуарије*¹⁰⁵ су дошле на идеју да болесном василевсу дају лијек од бибера, што је, истину за вољу, на тренутак побољшало стање Алексија Комнина. Убрзо је посматраче заплуснуо талас ентузијазма с вјером у оздрављење василевса. Наређено је да се широм Царства читају молитве у захвалност Богу.¹⁰⁶ Међутим, све је то била заблуда, након три-четири дана стање се погоршало. Просто више није постојао одговарајући положај који је на тренутак могао ублажити бол и патње. Услиједили су бесани дани и ноћи. Све вријеме над постељом бдила је царица Ирина. Она је на необјашњив начин понекад успјела да олакша василевсу дисање. Такође, одлучили су да василевса пребаце у другу дворану, јер током преношења као да је осјетио олакшање. Зато су слуге његов кревет пренијеле из велике палате у Мангану.¹⁰⁷ Ни овај последњи подвиг није ништа промијенио.¹⁰⁸ Када су сви увидјели да цару нема више помоћи, обратили су се Богу. Паљене су свијеће, у свим светилиштима појани су псалми и монаси су сатима проводили вријеме у молитви.¹⁰⁹

Убрзо су се василевсови унутрашњи органи надули, стомак се нагло увећао, ноге су набрекле и све то је било праћено јаком грозницом. Брзо је одлучена да се царев

¹⁰³ Захват којим се из организма извади мања или већа количина крви. Сматрало се у средњем вијеку да на тај начин болест, или демон који је проузроковао болест излазе из људског тијела. Ур. *Medicinska enciklopedija* V, 515.

¹⁰⁴ *Alexias*, 496. Cf. *Alexiad*, 421.

¹⁰⁵ Актуарија је била титула у Византији и предвиђена је искључиво за врхунске медицинске стручњаке. Cf. *ODB* I, 50; Радић, *Друго лице*, 97.

¹⁰⁶ *Alexias*, 496. Cf. *Alexiad*, 421–422.

¹⁰⁷ *Alexias*, 496–497. Cf. *Alexiad*, 422.

¹⁰⁸ На основу сачуваног византијског медицинског трактата познато је да обољели од срца треба да бораве на прохладном и прозрачном мјесту. Уп. Радић, *Друго лице*, 102. Засигурно да су византијски љекари одлучили да овим потезом олакшају муке Алексију I Комнину. Јер преношење из загушљивих и учмалих одаја Велике палате у прозрачну Мангану је био једини преостали потез који су они могли повући.

¹⁰⁹ *Alexias*, 497. Cf. *Alexiad*, 422–423.

тијело дезинфикује. Терапија је била узалудна и бескорисна, јер су његови дигестивни и респираторни органи остали исти. Реуматизам је дошао из новог жаришта, продро је у једњак и напао непце.¹¹⁰ Дошло је до јаке упале усног и вратног тракта. Цареве десни су се запалиле, грло се надуло, а језик је отекао. Једњак се на крајевима толико сузио да храна није могла пролазити. Одједном је завладао још већи страх да услед неузимања намириница Алексије не умре од глади.¹¹¹ Порфирородна Ана је на неки начин покушала помоћи своме оцу, спремао је кашасту храну јер се могла лакше гутати.¹¹² Друга кћерка Марија, углавном се старала да увијек има свјеже и хладне воде коју је из пехара давала болесном Алексију.¹¹³ Сви лијекови који су примјењивани и труд били су узалудни. Једанаестог дана од како је болест ушла у завршну фазу, она је достигла свој врхунац. Василијево здравствено стање било је нарушено учесталим стомачним тегобама праћеним незаустављивим проливом *-διαθέσεως ἐπιγενομένης διάρροια-*.¹¹⁴ На крају, дошло је до онога од чега сви људи страхују, 15. августа 1118. године автократор Алексије I Комнин се упокојио.

Опис који нам даје Ана Комнин о Алексијевој болести је веома детаљан, опширан и реалан. Све то указује да је порфирородна принцеза била јако добро упућена у тајне византијске медицине, али и да је имала врхунско памћење, јер је дјело настало три деценије након очеве смрти.¹¹⁵ Савремени историчари медицине на основу *Алексијаде* утврдили су да је василевс Алексије последњих мјесеци боловао од три боле-

¹¹⁰ *Alexias*, 497. Cf. *Alexiad*, 423.

¹¹¹ *Alexias*, 497–498. Cf. *Alexiad*, 423.

¹¹² У оваквим случајевима византијска медицина препоручује кисело млијеко, младунчад голубова, врапце и овчије месо. Уп. Радић, *Друго лице*, 102.

¹¹³ *Alexias*, 499. Cf. *Alexiad*, 424; Византијске медицинске књиге налажу да се болесницима који болују од срца треба давати хладна вода. Уп. Радић, *Друго лице*, 102.

¹¹⁴ *Alexias*, 498. Cf. *Alexiad*, 423.

¹¹⁵ Уп. Радић, *Костобоља у историјским делима*, 150.

сти: подгара,¹¹⁶ срчана инсуфицијенција и инфаркт.¹¹⁷ Јован Зонара и Михаило Глика у својим хроникама потврђују да је цар боловао од костобоље.¹¹⁸

¹¹⁶ Cf. Lascaratos, *Arthritis*, 954; Lascaratos, *Abandonment*, 255.

¹¹⁷ K. Alexandrides, *Über die Krankheiten des Kaisers Alexios I. Komnenos*, *Byzantinische Zeitschrift* 55 (1962) 68–75. Уп. Радић, *Костобоља у историјским делима*, 150; Инфлуенца потиче од латинске ријечи *influere* и има значење утијецати, продријети. То је акутна инфекциона болест човјека узрокована вирусима инфлуенце. Болест се јавља епидемијски, а повремено и пандемијски. Захвата највише горње респираторне органе. Симптоми су отежано дисање и упала дисајних органа. Детаљније в. *Medicinska enciklopedija* III, 455–461. Инфаркт потиче од латинске ријечи *infacire* што значи испунити. У суштини, он се јавља као маса која испуњава ткиво и оно одумире. Некроза, или одумирање, настаје као последица зачепљења артерије, највише у случају тромбозе или емболије. Детаљније в. *Medicinska enciklopedija* III, 411–426.

¹¹⁸ *Glycas*, 622; *Zonaras*, 760–762. Уп. Радић, *Друго лице*, 95.

Литература

Извори:

- Annae Comnenae Alexias*, Diether R. Reinsch – Athanasios Kambylis, Berolini et Novi Eboraci 2001.
- Bekker I, ed. M Glycas, *Chronographia*. In: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn: Weber, 1836.
- Biittner-Wobst T, ed. I Zonaras, *Annalium*, vol III. In: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn: Weber, 1897.
- Dennis, G. T. (ed.) (1994): *Michaelis Pselli, Orationes panagyricae*. Stuttgart–Leipzig: Bibliotheca Teubneriana.
- Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, Ioannes Thurn, Berolini et Novi Eboraci 1973.
- Ἡ Συνέχεια τῆς χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλιζῆ*, ed. Tsolakis, E. Thessaloniki 1968.
- Michaelis Attaliote Historia*, ed. I. Bekker, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonnae 1853.
- Michele Psello Imperatori di Bizanzio (Cronografia) I-II*, Salvatore Impelizzeri, Venezia-Verona 1984.
- Nicephore Bryennios, *Histoire*, ed. P. Gautier, Bruxelles 1975.
- Nicetae Choniatae Historia*, ed. Jan Louis van Dieten. Berlin and New York: Walter de Gruyter, 1999.

Литература

- Caughey, D. E. *The arthritis of Constantine IX, Department of Rheumatology, Auckland Hospital Board and Department of Medicine, University of Auckland School of Medicine* (1974) 77–80.
- Dvanaesti godišnji kongres hrvatskog reumatološkog društva HLZ-a*, urednik: Goran Ivanišević, Zadar

2010.

- Fišter, Dürriegl, Vjekoslav, Theodor, *Medicinska enciklopedija I-II*, Zagreb 1967.
- Fišter, Dürriegl, Vjekoslav, Theodor, *Medicinska enciklopedija III*, Zagreb 1968.
- Fišter, Dürriegl, Vjekoslav, Theodor, *Medicinska enciklopedija V*, Zagreb 1970.
- Fourtunas, Costas, *Perceptions of gout (podagra) during the Byzantine era, with a special focus on a poem by Michael Psellus, Division of Nephrology, Patras – Greece* (2013) 110–112.
- Илић-Тасић, Слободанка, *Епилепсија у српским средње-вековним земљама*, докторска дисертација у рукопису, Крагујевац 2012.
- Jeanselme, Édouard, *L'épilepsie sur le trône de Byzance*, Paris 1917.
- Kaldellis, Anthony, *The Argument of Psellos' „Chronographia“*, Leiden-Boston-Köln 1999.
- Lascaratos – Marketos, John - Spyros, *The penalty of blinding during Byzantine times, Documenta Ophthalmologica*, Athens (1992) 133–144.
- Lascaratos, John, *Arthritis in Byzantium (AD 324-1453), Annals of the Rheumatic Diseases*, (1995) 951–957.
- Lascaratos, John, *The Poisoning of the Byzantine Emperor Romanos III Argyros (1028-1034 A. D.)*, Toxicological History Society Mithridata V (1995) 6–10.
- Lascaratos, Rebelakou and Marketos, John, Effie Poulakou, Spyros, *Abandonment of terminally ill patients in the Byzantine era. An ancient tradition?*, National University of Athens, Journal of Medical Ethics (1999) 254–258.
- Lascaratos - Zis, John - P. V. *The Epilepsy of Emperor*

Michael IV, Paphlagon (1034-1041 A.D.): Accounts of Byzantine Historians and Physicians, (2000) 913–917.

Мешановић, Сања, *Говор тела у Пселовој „Хронографији“*, Трећа југословенска конференција византолога (2002) 299–306.

Михаило Псел, *Хронографија*, Наслов оригинала: Михаил Пселл „Хронографија“, Москва 1978, превела: Корнелија Никчевић, Подгорица 2000. Радић, Радивој, *Костобоља у историјским делима Михаила Псела и Ане Комнине*, Часопис за књижевност уметност и културу (2003) 140–151.

Радић, Радивој, *Допринос византијских лекара средњовековној медицини, Ниш и Византија II* (2003) 71–78.

Радић, Радивој, *Друго лице Византије*, Београд 2014.

Radić, Radivoj, *Strah u poznoj Vizantiji*, Beograd 2014².

Репајић, Милена, *Болести царева у „Хронографији“ Михаила Псела*, Византијски свет на Балкану II (2012) 333–348.

Репајић, Милена, *Михаило Псел и његови јунаци. Студија личности „Хронографије“ Михаила Псела*, докторска дисертација у рукопису, Београд 2016.

Станковић, Влада, *Путовање кроз Византију*, Београд 2016.²

Станковић, Влада, *Комнини у Цариграду - Еволуција једне владарске породице*, Београд 2006.

Byzantine emperors' diseases

Milutin Pantic

University of Banja Luka
Faculty of Philosophy

panticmilutin1991@hotmail.com

Abstract

The aim of the paper is to research certain chapters about Byzantine Emperors' diseases. The research process focuses on the interpretation of Chronographia and The Alexiad and implies an interdisciplinary analysis, regarding historical, philosophical and medical approach.

Michael Psellos used his high-quality education for literary play in Chronographia, which is dominated by criticism and irony. In Psellos' narrative the term disease has at least three meanings. First, it refers to physical illness, gout, bone pain, and epilepsy, where the author points to his superior knowledge of Byzantine medicine. The second meaning is personality characterization. Psellos disqualified the emperor through a detailed description of the disease, because he considered him unworthy of the imperial title. The last one refers to the disease of the Empire caused by bad reign of all emperors after Basil II (976-1025).

Anna Comnena in The Alexiad gives a compositional course of the disease of Emperor Alexios I (1081-1118), who suffered from severe bone pain. Ana used the disease narrative in two aspects. The first is a detailed and realistic description of her father's disease, which is combined with grief and genuine concern, while the other is grief over her own destiny and the throne she never inherited.

Keywords: *disease, emperor, Byzantium, characterization of personality, Chronography, Michael Psellos, Alexiad, Anna Comnena*